

LŐCSEI PÉTER

Lehet-e?

JÓZSEF ATTILA A KÖZÉPISKOLÁBAN

„Ami szép az nehéz. ... Hiszem, hogy ez a nehézség is hozzátartozik a szépséghez, mint a harc és szenvedés a világhoz.”

Babits Mihály

A szerkesztőség felkérése egy végzős gimnáziumi osztály József Attila-dolgozatának javítása közben érkezett. Jegyzeteimet részben ennek hatása alatt fogalmaztam. Aligha kell bizonygatnom, miért. Minden számonkérés, osztályozás önvizsgálatra készítet: mit csináltam rosszul, mit jól? Hogyan kellene folytatnom egy-egy író, költő olvastatását? Megtanítható-e, megszerettethető-e Arany János, Ady vagy éppen József Attila? Két évtizedes tanári tapasztalatom sem mentesít e kérdések alól. Az évekkal nem csupán pedagógiai gyakorlatom bővült, hanem az összehasonlítás példatára is; a kétely és a megújuló remény. Lehet és kell őket tanítani. Kell, mert a legnagyobbak közül valók, mert évtizedek, évszázadok múlva is hozzánk szólnak. És lehet, még akkor is, ha sokszor úgy érezzük, hogy a nyelvi, a gazdasági, a morális és egyéb társadalmi változások miatt egyre nehezebb.

József Attila tanításának legalapvetőbb kérdései elválaszthatatlanok a közoktatás, azon belül az irodalomoktatás általános kérdéseitől. Nem vagyok maradi, tudom, hogy az iskola nem múzeum, nem zárvány; nem légtüres térben, hanem a változó társadalomban működik. Természetesnek tartom, hogy korszerűsíteni kell az oktatás szerkezetét. Azt is belátom: ehhez a tantárgyak közötti aránymódosításra és a tárgyakon belüli átértékelésre is szükség van. Ugyanakkor bőrömön érzem, hogy a magyar oktatás a sokadik válságát éli át az utóbbi évtizedekben. Kapkodó tervek, ötletek jelölik ki az utat. Egyetlen példaként a kétszintű érettségi gyors és erőltetett bevezetésével kapcsolatos ámokfutást említem. Az információhiány miatt egyszerűen bizonytalanodnak el a szülők, a diákok és a tanárok. Szétzilálódik az oktatás amúgy sem szilárd rendszere. A kétszintű érettséggel nagyobb bajok is vannak. Attól tartok, hogy ez a jó elemeket is tartalmazó változtatás a nyelvi és irodalmi tudás lényeges csökkenéséhez vezet. Amíg az emelt szintű vizsgára készülő kisebbség a lexikális adatokat biflázza, a többség nyilván annak örül, hogy az erősen megrostált anyaggal könnyebben boldogul. Az érettségizető tanárok eközben továbbképzésen szembesülhetnek az iskolák közötti eltérő követelményekkel és a túlszabályozott, bürokratizált rendszer buktatóival.

Az egyetemekre pályázók az újabb és újabb felvételi előkészítőket végzik; a kiadók sorra dobják piacra a vegyes színvonalú tesztkönyveket. Eközben egyre távolodunk a babitsi eszménytől (*Irodalmi nevelés – Egy tantárgy filozófiája tanulók számára*). Ő még úgy vélte, az irodalomtanár akkor gyakorolja méltó módon a hivatását, ha gondolkodni és

beszélni tanít. A gondolkodáshoz azonban szándék és szabadság is kell. Görcsbe ránduló gyomorral és lélekkel nehéz önálló véleményt megfogalmazni. A felvételi pontvadászat során tucatnyi kétségbeesett szülővel és diákkal találkoztam: a tanulók jelentős hányada jár különórákra; az alma mater mellett sok helyütt működik „árnyék tanári kar”.

Módosul a társadalmi elvárás; az iskola és a szülők kapcsolata is átalakulóban van. Ha a szülők egyre nyomatékosabban megrendelőként léphetnek fel, előbb-utóbb sérül az iskola érték közvetítő szerepe. Elválik egymástól a lényeg és a látszat; hiszen fontosabb a felvételihez szükséges jó jegy, mint a tudás. Azt tapasztalom, hogy napi gyakorlattá válik az érdemjegyek felértékelése. Eközben évek óta érzékelhető, miként csökken a magyar nyelv és irodalom presztízse. A képzőművészeti és az ének-zenei nevelés megbecsüléséről sajnos ennél is rosszabbak a tapasztalataim. Egy haszonelvű, az anyagi értékeket ilyen gyorsan és ilyen aránytalanul előtérbe állító világban ez sajnos szükségszerű jelenség. Itt nemcsak a pénzért folyó küzdelemre, hanem ennek halmozott hatásaira is gondolok (a diákok és a szülők szabadidő-szerkezetétől egészen a társadalmi mobilizációig).

Alaposan átalakult a társadalomnak az anyanyelvhez és az irodalomhoz való viszonya. A rohamosan terjedő nyelvi igénytelenség, nyegleség a középiskolákban is általánossá vált. Úgy tűnik föl, hogy egy formáját veszítő, hagyományainak könnyen búcsút intő világban minden szabály, rend ellenszenvenné, maradvivá válhat. A *szabadság rendjéért* fellépők hamar megkapják a konzervatív, illetve az ortológus címkét. (Itt legszívesebben az első sorától az utolsóig idézném a *Levél a nacionalizmusról* című Németh László-írást.)

Olyan iramban alakul át szóhasználatunk, hogy Berzsenyi, Csokonai, Mikszáth, Jókai művei mellett hovatovább József Attila verseihez is értelmező szótárra lesz szükségük a középiskolásoknak. Ha nem figyelünk rá, az órákon kommunikációs szakadék jön létre. A más nemzedéki tapasztalatokkal rendelkező irodalomtanár természetesnek vehet olyan fogalmakat, bölcséleti, közgazdasági és egyéb összefüggéseket, amelyekről a középiskolásoknak nincs tudomásuk; tapasztalatuk pedig végképp nem lehet. Hosszan sorolhatnám a diákjaim által elkövetett szótévesztéseket, elemi félreértéseket, stílushibákat, de alighanem elég lesz egy József Attilával összefüggő friss példa. Egyik tanítványom a *Hazám* elemzésében ezt írta: a költő a társadalom bajairól szól, vagyis az öngyilkosságról, a kivándorlásról és a *szingliről*. Ilyenkor mindig az osztály derültsége nyugtat meg: amíg nevetnek, érzik a botlást.

A kifejtetlenül és esetlegesen felsorolt társadalmi hatások nyilván számos lényeges elemmel egészíthetők ki. Többségünkkel akkor is együtt kell élnünk, ha ezek munkánk hatékonyságát rontják. Egyszerűen azért, mert esélyünk sincs a megváltoztatásukra. Bőségesen elég azoknak a feladatoknak az elvégzése is, amelyek valóban ránk várnak. Mielőtt ezekről szólnék, leszögezem: aggodalmaim ellenére sem vagyok szélsőségesen borúlátó József Attila tanításával, befogadásával kapcsolatban. Sokrétegű, megkérdőjelezhetetlen jelentőségű alkotónak tartom. Az általa megfogalmazott tapasztalatok, felismerések nem veszítették, nem is veszítik el érvényüket. Hiszem, hogy mindig lesznek értő olvasói. (Bár az is valószínűsíthető, hogy nem lesz olyan reneszánsza, népszerűsége, mint amilyen évtizedekkel ezelőtt volt.) Rendkívüli életművét jelentős írók, költők (Nagy László, Pilinszky János, Orbán Ottó, Károlyi Amy, Beney Zsuzsa, Somlyó György, Juhász Ferenc, Esterházy Péter) méltatták, és egymástól lényegesen eltérő világképű irodalomtörténészek (Gyertyán Ervin, Szabolcsi Miklós, Németh G. Béla, Tverdota György, Bókay Antal, Miklós

Tamás stb.) értékelték, kanonizálták. Erkölcsi felfogása, világlátásának számos eleme, motívumainak, trópusainak sokasága szervesen beépült a XX. századi magyar lírába.

Weöres Sándor nem minden ironia nélkül írta *József Attila* című epigrammájában: „Volt anakoréta, próféta, staféta, most már megdicsőült állami poéta.” Ennek az „állami poétaságnak”, méltatlan ideológiai kisajátításnak reményeim szerint vége szakadt. Ez nem azt jelenti, hogy ne találkoznánk ezután is a „süket Hivatal” koszorúival.

Az utóbbi évtizedekben számos olyan kiadvány jelent meg, amelynek fenntartás nélkül örülhetünk, és amelyeket a középiskolai irodalomtanításban eredménnyel használhatunk. Aránytévésztően egyoldalú lenne hozzászólásom, ha legalább néhányat nem említünk közülnök. József Attila több kötete is hozzáférhető faksimile kiadásban. Műveiből tematikus válogatásokat adtak ki. A róla szóló és az őt megidéző portréversekből antológia látott napvilágot. Zelki János összeállításában megjelent a *Már nem sajtó* (József Attila legszebb öregkori versei) című kötet. Diákjaink kezébe adhatjuk Szántó Judit, Vágó Márta. Illyés Gyuláné és Németh Andor visszaemlékezéseit, a *Szép Szó* József Attila-emlékszáma új kiadását. Olvashatjuk a költő tanulmányainak és cikkeinek hiteles, gondozott szövegét. 1987-ben megjelent a *Kortársak József Attiláról* három kötete. Stoll Béla megszerkesztette verseinek kritikai kiadást. Segítségével fakultációra járó diákjaimmal közösen vetettük össze a kéziratváltozatokat és a végleges szövegeket. Nyomon követhettük, hogyan lényegültek át a *Kései sirató* durva minősítései („Mint utolsó ringyó” – „Mint senki lánya” – „Mint kitalált nő” – „Mint lenge, könnyű lány, ha odaintik”), hogyan formálódott az *Eszmélet*, a *Dunánál* vagy a *Hazám* némelyik sora. Az említendő és az oktatásban is felhasználható eredmények közé tartoznak a József Attila-CD-k; és nem hagyható ki a sorból Jeleniczki István lírai dokumentumfilmje, amelyet a közelmúltban mutatott be a Duna Televízió. A középiskolai tanároknak és diákoknak komoly segítséget jelenthet a *Matúra klasszikusok* József Attila-kötete (*Medvetánc, Nagyön fáj* – gondozott szöveg – szerkesztette: Tverdota György; Bp. 1999), a *Forrás* kiváló József Attila-száma (2003/12.), végül a az *In memoriam* című sorozat legutóbbi kötete (*József Attila*. szerkesztette: N. Horváth Béla; Bp. 2004).

Bár nem tartom irodalmi alkotásnak, kiadásával (kiadhatóságával) kapcsolatban is aggályaim vannak, dokumentum jellege miatt meg kell említenem a *Szabad ötletek jegyzéke két ülésben* című szöveget. Egyik-másik diákom már a József Attila-órák előtt hallott róla. Érdeklődésük alkalmat teremtett arra, hogy beszéljessünk a betegség, a műalkotás és a filológusi felelősség kérdéséről. Mindezt azért is említem, mert tudok olyan középiskolákról, ahol a tanár felolvasta, „elemezte” az írást. Úgy vélem, kellő szakértelem híján, a tanulók kíváncsiságának (botrányságának?) engedve, többet ártnak vele, mint amennyi hasznot remélhetnek tőle. Régi tapasztalatom, hogy a gimnazisták jó része hajlamos sommásan minősíteni József Attila betegségét. (Ritka kivételnek számít az a diákom, aki tudományos igényű források feldolgozásával írt dolgozatot a költő kórképéről.)

Befejezésül József Attila tanításának néhány pedagógiai tapasztalatára térek ki. Azzal kezdem, amire korábban részben utaltam: miért nehéz ez a feladat. Egy a sikert, a karriert, az ismertséget aránytalanul előtérbe helyező világban kellene megismertetnünk, elfogadtatnunk, megszerettetnünk egy tragikus sorsú, szorongásaival küszködő, büntudatos, sokszor összeférhetetlen, késhegyig vitakozó személyiséget. Ez utóbbi a kortársak, a lehetséges barátok egy részét is elidegenítette tőle. Weöres Sándor egyik kiadatlan levéltöredékében olvasom az alábbi sorokat: „Többször próbáltam József Attilával barátságot kötni és ez a szándék

sose vált nyilvánvalóvá csaknem ellenséges vitáinkban. És emlékszem Attila is szívből barátokozott volna velem: emlékszem ölelésnek-induló kézmozdulataira, melyek félúton mindig abbamaradtak.” Ráadásul ez a művész az önelemzésnek, az önkínzásnak, a szeretethiány és a szeretetigény kimondásnak olyan fokára jutott el, amelyet a középiskolások egy része csupán gyengeségnek, viszolyogtató érzelmeknek tekint. Az általa megfogalmazott társadalmi, erkölcsi kérdések egy részével sem könnyebb a dolgunk. A szegénységnek ezt a mértékét, a szolidaritásnak és az azonosulásnak József Attila-i élményét szintén hitetlenül, tanácstalannul szemléli a diákok tekintélyes hányada. Atomizálódó társadalmunkban egyre kevesebb az esélyük, hogy az egymásra utaltság példáival találkozzanak.

Hol kezdődik a költővel és műveivel való megismerkedés? Mivel egy nyolcosztályos gimnáziumban tanítok, és elsősorban a felsősöket oktatom, elvileg egyszerű lenne a válasz: természetesen a 12. osztályban. (Ez attól is függ, hogy kik és milyen módszerrel tanították a korábbi évfolyamokat.) Akadnak persze szemelvények, költemények a korábbi években is. Ha rajtam múlna, minél korábban kezdeném verseinek olvastatását és életrajzának megismertetését. Minden bizonnyal számos előítélet elkerülhető, oldható lenne így; könnyebb lenne az érzelmi azonosulás. A felsősök esetében számos társítási lehetőség adódik. Gondoljunk csak a Villont vagy Rimbaud-t fordító József Attilára! Ady utóélete kapcsán ugyanúgy szólni lehet róla, mint Juhász Gyula felfedezettjeként, Babits elfogult, szélsőséges bírálójaként. (Ritkán hallottam iskolában akkora csöndet, mint amikor a kritika néhány szemelvénye után bemutattam József Attilának Babitshoz írt levelét.) A *varázshegy* részleteinek megismerése és szerzőjének magyarországi kapcsolatai kínáltak alkalmat a *Thomas Mann üdvözlése* című vers felolvasására. És a kortársak közül ne feledjük Kosztolányit, akitől fakultációs csoportommal a *Barkochbát* is elemeztük.

A legösszetettebb, legnehezebb és legnehezebb természetesen magának a József Attila-életműnek a megtanítása. Más dolog ismereteket átadni róla, megint más megküzdeni az ilyen-olyan ellenállással, a gondolkodásbeli tunyasággal, a diákok (szülők) vers-elemzési sablonjaival, az internetről letöltött értelmezésekkel. A feleletek és az elemzések között mindig akad olyan, amelyik feledteti a tiszavirág-életű kudarccokat. És akkor ismét úgy gondolom (amit persze sohasem kérdőjeleztem meg igazán), hogy mégis körbe kell adni a *Kosztolányi* című vers kéziratának másolatát, érdemes három osztály előtt arról faggatni Domokos Mátyást, hogy milyen volt József Attila és Illyés Gyula kapcsolata. Fontos lesz felidézni Déry Tibor emlékező szavait a *Szép Szóból*, elemezni Nagy László, Pilinszky János, Weöres Sándor és Orbán Ottó József Attila-verseit.

Tanárként nem szabad megfélemednünk arról, hogy az életmű megismerésének több rétege van. Számolnunk kell az értelmezés életkori, intellektuális, érzelmi és tapasztalati korlátaival. Türelmetlenségünkkel, előítéletünkkel ne riasszunk el senkit József Attila olvasásától! Mint ahogy Illyés, Weöres, Kassák, Ady verseitől sem. Az a legfőbb feladatunk, hogy felkészítsük a következő nemzedékeket az értő olvasásra, az alkotások befogadására. Weöres Sándort szabadon idézve: tudjanak különbséget tenni az értelmetlen és a nehezen érthető vers között! És ne legyintsenek semmire az első olvasás után, hanem legyen kíváncsiságuk, türelmük „vallatni”, megfejteni a műveket! Így marad esélyük arra, hogy saját József Attila-képük, saját Ady-képük, saját Pilinszky-képük legyen.

Utópia ez? Természetesen. De e nélkül a tökéletesen megvalósíthatatlan eszmény nélkül nem is érdemes tanítani.